

# İSLAM MEDENİYETİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

*Journal of Islamic Civilization Studies*

e-ISSN: 2149-0872

Cilt/Volume 9 - Sayı/Issue 1 - Haziran/June 2024:

## Tefsîru'l-Merâgî'de Kâinatın Yaratılışıyla İlgili Âyetlerin Bilimsel Tefsiri

*Scientific Interpretation of the Verses on the Creation of the Cosmos in Tafsîr al-Marâgî*

**Şule Yüksel ARICI**

Arş. Gör., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İlahiyat Res. Assist., İzmir Katip Çelebi University, Faculty of  
Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Theology, Department of Islamic Sciences,  
Anabilim Dalı. Department of Tafsir.

suleyüksel.arici@ikcu.edu.tr Orcid: 0000-0001-6482-121X

### Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

**Geliş Tarihi / Received**

25.03.2024

**Kabul Tarihi / Accepted**

06.06.2024

**Atıf/Cite:** Şule Yüksel Arıcı, "Tefsîru'l-Merâgî'de Kâinatın Yaratılışıyla İlgili Âyetlerin Bilimsel Tefsiri", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 9/1 (2024), 132-158.

<https://doi.org/10.20486/imad.1458691>

**Etik Beyanı/Ethical Statement:** En az iki hakem tarafından değerlendirilmiş ve iThenticate ile %15'ten az benzerlik oranına sahip olduğu belgelenmiştir./Reviewed by at least two referees and iThenticate documented that the rate of similarity to another texts did not pass 15%.



Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.  
Licensed Under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

**Öz**

Kur'ân-ı Kerîm, lafız ve mana açısından eşsiz bir muhtevaya sahiptir. Kâinatın ve içindekilerin yaratılışına dikkat çeken âyetler, akıllara ve gönüllere hitap etmektedir. Kur'ân'ın bu açıdan anlaşılmasına vurgu yapan müfessirler bilimle ilgili âyetlerini elde edilen bilimsel teorilerle tefsir etmeye çalışmışlardır. Bilimsel tefsir olarak isimlendirilen bu yorumlama yöntemini benimseyen müfessirlerden biri de Ahmed Mustafa Merâgî'dir (1883-1952). Çalışmada Merâgî'nin *Tefsîru'l-Merâgî* isimli eserinden hareketle Kur'ân'a bilimsel tefsir yaklaşımını ele almak amaçlanmıştır. Bu çerçevede Merâgî'nin kâinatın yaratılışı ve düzeni ile ilgili âyetlere getirdiği bilimsel yorumlar incelenmiştir. Ayrıca ilgili âyetleri bilimsel yorumlayan müfessirlere atıfta bulunulmuştur. Müfessirin bilimsel tefsire yönelişini anlayabilmek için ekolün tarihçesine değinilmiş, ardından Merâgî ve onun bilimsel tefsir anlayışından bahsedilmiştir. Son olarak müfessirin, kâinatın yaratılışının safhalarını anlatan âyetlere dair bilimsel tefsir örneklerine yer verilmiştir. Çalışma, nitel araştırmanın doküman analizi yöntemiyle yapılmış, tahlil ve karşılaştırmalara yer verilmiştir. Sonuç olarak Merâgî, tefsirini bilimsel bulgulara dayanarak oluşturan bir müfessir olup eseri bilimsel tefsir yaklaşımı açısından kaynak değerindedir. Ayrıca o, Kur'ân'ın bilimsel bulgulara asırlar önce işaret ettiği fakat bu bilgilerin ilmî verilerin doğrulanmasıyla açığa çıktığı görüşünün savunucularındandır.

**Anahtar Kelimeler:** Tefsir, İlmî Tefsir, Merâgî, *Tefsîru'l-Merâgî*, Kâinatın Yaratılışı.

**Abstract**

The Qur'an has a unique content in terms of words and meaning. The verses that draw attention to the creation of the universe and its contents appeal to the minds and hearts. Emphasizing the understanding of the Qur'an from this perspective, commentators have tried to interpret the verses related to science with scientific theories. One of the commentators who adopted this method of interpretation, which is called scientific exegesis, is Ahmad Mustafa Merâgî (1883-1952). In this study, it is aimed to discuss the scientific exegesis approach to the Qur'an based on Merâgî's *Tafsîr al-Marâgî*. In this framework, Merâgî's scientific interpretations of the verses related to the creation and order of the universe are analyzed. In addition, references are made to the commentators who interpreted the related verses scientifically. In order to understand the exegete's orientation towards scientific exegesis, the history of the school is mentioned, followed by a discussion of al-Marâgî and his understanding of scientific exegesis. Finally, examples of the commentator's scientific exegesis of the verses describing the stages of the creation of the universe are given. The study was conducted with the document analysis method of qualitative research, and analyzes and comparisons were made. In conclusion, al-Marâgî is a commentator who based his tafsîr on scientific findings and his work is a source in terms of scientific tafsîr approach. He is also one of the proponents of the view that the Qur'an pointed to scientific findings centuries ago, but that this information was revealed with the verification of scientific data.

**Keywords:** Tafsîr, Scientific Tafsîr, Marâgî, *Tafsîru'l- Marâgî*, The Creation of the Cosmos.

## Giriş

Kur'ân birçok konuya değinip insan aklına hitap ederek insanın düşünmesini ve tefekkür etmesini emretmektedir. Bunun vasıtası olan tefsir faaliyetleri ile müfessirler, Kur'ân âyetleri üzerinde geniş manalar elde etmişler, çeşitli yorumlarda bulunmuşlardır. Tefsir yaklaşımlarından biri olarak kabul edilen ilmî tefsir yöntemi, Kur'ân'ı Allah'ın kâinatta yarattığı dengeye ve düzene işaret eden kevnî âyetleri<sup>1</sup> aklî çıkarımlar ve bilim alanındaki gelişmeler ışığında yorumlamaktadır. Bu çalışma, Ahmed Mustafa Merâğî'nin *Tefsîru'l-Merâğî* adlı eserinde bilimsel metotla yorumladığı kâinatın, yeryüzü ve gökyüzünün yaratılışı ve düzeni ile ilgili âyetlerin tefsirlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, Merâğî tefsirindeki astronomi ilminin verileri ile yorumlanan âyetlerin bilimsel tefsiriyle sınırlandırılmıştır. Merâğî'nin yaşadığı sosyo-kültürel ortamın ve yaşadığı asrın etkisiyle bilimsel tefsir yaklaşımına geniş yer verdiği düşünülmektedir. Bu bağlamda müfessirin deney ve gözlem içeren bilimsel bulgularla âyetleri tefsirinden hareketle onun bilimsel tefsir yöntemini tespit etmek hedeflenmektedir.

Bilimsel tefsir ile ilgili çok sayıda çalışma mevcuttur. Bunların ilmî tefsiri<sup>2</sup> destekleyen, ekolün mahiyeti ve tarihsel gelişimini konu edinen çalışmalar,<sup>3</sup> bilimsel tefsir yöntemini benimseyen ya da eleştiren alimlerin bu tefsir yaklaşımına dair görüşlerini inceleyen çalışmalar,<sup>4</sup> ekole yöneltelen eleştirileri öne çıkaran ve eleştiride

<sup>1</sup> Kur'ân'ın ana konularından biri olan kâinat ile ilgili detaylı bilgi için bk. Muhsin Demirci, *Kur'ân'ın Ana Konuları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2023), 57-78; Hatice Merve Çalışkan Başer, "Tabiat Âyetleri", *Kur'ân'ın Ana Konuları*, ed. Fatma Asiye Şenat - Sümeyye Sevinç (İstanbul: Lisans, 2023), 123-144.

<sup>2</sup> İlmî tefsir isimlendirmesini kullanan Cerrahoğlu'nun söz konusu ekol için açıklamalarına bk. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 746; Söz konusu ekol için gelenekte kullanılan ilmî tefsir isimlendirmesinin içerik ile bağdaşmadığını ifade eden Kırca'nın görüşleri için bk. Celal Kırca, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'an'a Yönelişler* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2021), 196.

<sup>3</sup> Celal Kırca, "Kur'ân'ı Kerim'in Tefsiri ve İlimlerle Olan Münasebeti", *İslam Medeniyeti Dergisi* 5/2 (1981), 17-26; Celal Kırca, "İslam'a Göre Bilgi Vasıtaları ve Tefsire Olan Etkisi", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/4 (01 Ocak 1987), 107-123; Ateş Abdurrahman, "Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2/1 (2002), 117-141; İbrahim Hilmi Karlı, "Kur'an'ın Bilimsel Tefsiri Üzerine Bazı Mülahazalar", *Diyanet İlmî Dergi* 46/3 (2010), 79-94; Veysel Güllüce, "Kur'ân'a Bilimsel Yaklaşımın Değerlendirilmesi", *Tarihten Günümüze Kur'ân'a Yaklaşımlar*, ed. Bilal Gökçır vd. (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2010), 377-399; Sıddık Baysal, "Mahiyeti, İmkân ve Sınırlılıkları Açısından Bilimsel Tefsir", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2019), 226-266.

<sup>4</sup> Ateş Abdurrahman, "Keşfü'l-Esrar: Bilimsel Tefsir Hareketinin XIX. Asırdaki ilk Muharriki", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/1 (2003), 111-134; Enver Bayram, "Râzî'nin Tefsîr-i Kebîr'de Güneş Sistemi İle İlgili Ayetleri Yorumlaması", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2011), 211-234; M. Suat Mertoğlu, "Kur'an'ı Modern Bilimlerin Işığında Okumak: Tantâvî Cevherî örneği", *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 16/30 (2011), 91-113; Recep Orhan Özel, "Elmalılı Hamdi Yazır'ın Bilimsel Tefsir Anlayışı", *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları-II*, ed. Bilal Gökçır vd., 2013, 549-571; Ömer Faruk Yavuz, "Gazâlî ve İlmî Tefsir", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/31 (2011), 39-59; Mehmet Demirci, "Zağlul en-Neccar'ın 'Tefsiru'l-Ayati'l-Kevniyye'si Örneğinde Ankebut

bulunan çalışmalar<sup>5</sup> olmak üzere üç bölümde incelenmesi mümkündür. Ayrıca tespit edilebildiği kadarıyla Türkiye’de Merâğî ile ilgili yapılmış dört yüksek lisans tezi,<sup>6</sup> bir kitaplaşmış doktora tezi<sup>7</sup> ve bir makale çalışması<sup>8</sup> bulunmaktadır. İncelenen literatürden anlaşılacağı üzere, Merâğî’nin bu eseri çeşitli yönlerden ve tartışmalı konularıyla ele alınmış fakat onun bilimsel tefsire bakış açısını içeren bir çalışma yapılmamıştır.

Çalışmada, ilk olarak konunun daha iyi anlaşılır olması amacıyla bilimsel tefsirin tanımı ve tarihçesi üzerinde durulacaktır. Daha sonrasında çalışmanın araştırma sahasını oluşturan müfessir Ahmed Mustafa Merâğî’nin bilimsel tefsir anlayışıyla bağlantısını

---

Suresi 41. Ayetin İlmî Tefsir Geleneği Bağlamında Tahlili”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2015), 123-146; Veysel Güllüce, “İbn-i Rüşd’ün Eserlerindeki Bilimsel Tefsir Örnekleri”, *Diyanet İlmî Dergi* 48/3 (2002); Mesut Okumuş, “Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın İlmî Tefsir Anlayışı”, *Diyanet İlmî Dergi* 51/3 (2015), 79-103; Abdullah Temizkan, “Bilimsel Tefsire Farklı Bir Yaklaşım: Zağlûl Neccâr Örneği”, *Şarkiyat* 10/1 (30 Nisan 2018), 39-67; Kadir Yılmaz - Harun Abacı, “Mukâtil b. Süleyman’ın İlmî Tefsir Konusundaki Yeri”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (30 Aralık 2020), 1491-1507; Halil İbrahim Tekin - Gökhan Atmaca, “Bilimsel Tefsîrin Serencâmı: Zağlûl en-Neccâr Örneği”, *Bitlis İslamiyat Dergisi* 3/1 (2021), 57-81; Sümeyye Akpınar - Mustafa Karagöz, “et-Tefsîrû’l-Me’mûn Adlı Eseri Çerçevesinde Me’mûn Hammûş’un Bilimsel Tefsire Yaklaşımı”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2022), 395-430.

- <sup>5</sup> Abdullah Aygün, “Şâtıbî’nin Kur’an’ın Ümmîliği ve İlmî Tefsir Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Usûl İslam Araştırmaları* 7/7 (2007), 157-169; Şehmus Demir, “Kur’an’ın Bilimsel Veriler Işığında Yorumlanmasına Eleştirel Bir Yaklaşım”, ed. Bilal Gökür vd. (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur’an ve Tefsir Akademisi, 2010); Talip Özdeş, “Kur’an-Bilim İlişkisinin Problematik Boyutu Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2010), 7-27; Ali Ekber Babai, “Bilimsel Tefsir Ekolü, Deliller ve Eleştiriler”, *Misbah Dergisi* 3/9 (2014), 53-80; Ahmet Akbaş, “Bilimsel Tefsire Dair Tartışmaların Güncel Değeri”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/15 (2016), 75-93; Kutbettin Ekin, “Bilimsel Tefsirin Tefsir Olma Sorunu”, *Bilimname* 37 (2019), 169-190.
- <sup>6</sup> Abdusselam Takdemir, *Ahmed Mustafa el-Merâğî’nin ‘Ulûmu’l-Belâğa Adlı Eserinin Belâğat Açısından Değerlendirilmesi* (Şırnak: Şırnak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017); Veysel Avcı, *Kur’ân’da Namaz ve Namaz Anlamına Gelen Kavramlar ve Bu Kavramların Tefsirlerde İnceleniş Biçimi (Beyzâvi ve Merâğî örneği)* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017); Zeynep Kaya Demirtaş, *Kadınlara İlgili Hükümlere Yaklaşımı Açısından Merâğî Tefsiri* (Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2022); Wasu Zubair Wasu, *Merâğî Tefsirinde Had Cezasıyla İlgili Ayetlerin Karşılaştırmalı Analizi* (Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022).
- <sup>7</sup> Mehmet Seri Doğru’nun “Tefsîrû’l-Merâğî’nin ictimâî tefsir açısından değerlendirilmesi” başlıklı Doktora Tezi 2022 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde yapılmıştır. Seri Doğru, Merâğî’nin bilimsel tefsir yorumlarının varlığına işaret etmiştir. Bir iki örneği yeterli gören yazar, müfessirin yer verdiği bilimsel yorumların tefsir eseri yerine tıp ya da astronomi kitaplarında bulunması gerektiğini ifade etmektedir. Tefsirde bilimsel bulgulara yer verilmesinin tefsirin amacı dışında, tefsiri ilgilendirmeyen ve tefsire katkı sunmayan bir çaba olduğu kanaatindedir. Mehmet Seri Doğru, *İctimâî Tefsir ve Tefsîrû’l-Merâğî*, ed. Recep Bilgin (Ankara: İksad Uluslararası Yayınevi, 2022), 64-66.
- <sup>8</sup> Mehmet Seri Doğru, “Bir Müfessir Olarak Ahmed Mustafa el-Merâğî ve ‘Tefsîrû’l-Merâğî’ İsimli Eseri”, *Turkish Studies* 16/4 (2021).

anlamaya yardımcı olan bakış açılarına yer verilecektir. Son olarak Merâğî'nin astronomi ilmi çerçevesinde yorumladığı kâinatın yaratılışı, göklerin ve yerin yaratılışı, Dünya'nın dönüşü ve yuvarlaklığı, çekim kanunu, Gün ışığı ve Ay ışığı ile yedi kat semaya dair bilimsel tefsir yorumları incelenecektir.

Araştırmanın sınırlarını aşacağı gerekçesiyle bilimsel tefsire karşı çıkanların ve aleyhinde delil öne sürenlerin tartışmalarına yer verilmeyecektir.<sup>9</sup> Literatür taraması esnasında bu hususta yapılan çalışmalara işaret edilecektir. Bu çalışma nitel araştırmanın doküman analizi yöntemiyle literatür incelenerek yapılacak olup elde edilen bulguların tahlil ve karşılaştırılmasına başvurulacaktır.

### 1. Bilimsel Tefsirin Tarihsel Serüveni

Kur'ân, muhataplarının akletmesi ve tefekkür etmesi için yaratılışın keyfiyetine işaret etmektedir. Müfessirler de bu âyetleri din ve bilim ilişkisi çerçevesinde yorumlamışlar ve bilimsel tefsirin ortaya çıkmasına zemin hazırlamışlardır. Bilimsel tefsirin tanımları, destekleyenlere ve muhalif olanlara göre farklılık arz etmektedir. Bilimsel tefsiri kabul eden bir tanıma göre "Kur'ân ibarelerinde, ilmî tabirlerin bulunduğu hükmeden ve bu ibarelerden muhtelif ilimleri ve felsefî düşünceleri çıkartmaya çalışan bir tefsir türü"<sup>10</sup> olarak tarif edilirken bilimsel tefsire muhalif tavrı hissettiren diğer bir tanıma göre de "Kur'ân metinlerinin yorumunda ilmî istihlaları hâkim kılan ve muhtelif ilimleri ve felsefî görüşleri ondan çıkarmaya çalışan bir tefsir türü"<sup>11</sup> olarak tanımlanmaktadır.

<sup>9</sup> Bilimsel tefsir yaklaşımının problematik noktalarından biri Kur'ân'da her türlü bilginin olduğu düşüncesidir. Kur'ân'ın bütün ilimleri şâmil olduğu söylemek çok gerçekçi bir yaklaşım görünmemektedir. Bilimsel tefsire yöneltilen bir diğer eleştiri ise Kur'ân'ın indiği asırda muhataplarının bilmediği bilimsel gerçeklere Kur'an'ın işaret ettiği meselesidir. Bu konuya verilebilecek cevaplardan biri, eğer ayet bilimsel manaya taalluk ediyorsa o bilimsel hakikatin murat edilmiş olması ihtimalidir. Din ve bilimin örtüşen noktalarının öne çıkarılması pek tabiidir. Fakat tüm kimya, fizik, tıp ve astronomi kanunlarının kaynağını Kur'an'da aramak, Müslümanlarda itikadi şüphelere neden olabilmektedir. Bu nedenle bu tefsirlerin tamamı kabul edilemeyeceği gibi tamamını reddetmek de doğru görünmemektedir. Bu çağı ilgilendiren sosyal, ekonomik ve siyasal konuların Kur'ân yorumuna dahil edilebilirliği tartışılabileceği gibi bilimsel yorumların da tefsirlerde yer bulup bulamayacağı tartışmaya açıktır. Bu noktada yapılabilecek, kelimelerin nüzûl asrındaki manalarına ehemmiyet vererek bir dirayet tefsirinde olması gereken hususlara mümkün mertebe riayet etmektir. Bk. Güllüce, "Kur'ân'a Bilimsel Yaklaşımın Değerlendirilmesi", 388-399.

<sup>10</sup> Celal Kırcı, *Kur'ân-ı Kerim ve Modern İlimler* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1981), 109.

<sup>11</sup> Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2000), 2/249; Emin el-Hûlî, "Tefsir ve Tefsir'de Edebî Tefsir Metodu", çev. Mevlüt Güngör, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 2/6 (1988), 37-38.

Bilimsel tefsir türünün dirayet tefsirinin içinde yer aldığını söylemek mümkündür.<sup>12</sup> Müfessirin dirayetine başvurabilmesinin şartlarını tartışan müfessirler, Kur'ân'da bulunan modern ilimlerle ilgili âyetleri tefsir etme formasyonuna sahip tefsircinin psikoloji, tıp, astronomi gibi ilimlerden haberdar olmaları gerektiği görüşündedirler.<sup>13</sup>

Kur'an'ı ilmî verilerle tefsir yaklaşımını savunanlar, akla vurgu yapan âyetlerin varlığının ilmî tefsiri meşrû kıldığı görüşündedir. Bu görüşe göre, kâinatın yaratılışına ve evrenin düzenine mercek tutan âyetler pozitif bilimlerin ihtiva ettiği deney ve gözlem sonuçlarıyla örtüşmektedir. Buradan hareketle Kur'ân'ın ilmî ıstıhlara işaret etmesi muhtemel görülmüştür.<sup>14</sup>

İlmî tefsirin bir hareket olarak oraya çıkması Abbasîlerin ilim ve tercüme faaliyetleri yaptıkları döneme ilişkilendirilmektedir. Özellikle Halife Memûn (ö. 218/833) devrinde ilim ehline verilen önemin ve Yunanca eserlerin tercüme edilmesi sonrasında aklî ve felsefî ilimlerde elde edilen maharetin ve İslâm'ın ilme ve eğitime verdiği önemle birleşmesinden dolayı pozitif bilimlerde yaşanan ivme sonucunda Kur'ân'ın ilmî ıstıhlarla tefsir edilmesine olan meyil artırmıştır. Bu yaklaşım tarzı, bazı İslâm bilginlerini Kur'ân'ı deney ve gözleme dayanan verilerle tefsir etmeye yönlendirmiştir. Kur'ân âyetlerini bu yaklaşımla tefsir eden klasik dönem temsilcileri olarak Gazzâlî (ö. 505/1111), Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1209), Muhammed b. Ebi'l-Fadl el-Mursî (ö. 655/1257) ve Süyûtî (ö. 911/1505) gibi isimler zikredilmektedir.<sup>15</sup> Süyûtî sonrasında duraklama devri yaşayan ilmî tefsir yaklaşımının tekrar canlanması 19. yüzyıla tekabül etmektedir. Batı'nın pozitif ilimler alanında ciddi ilerleme sağlaması, İslâm aleminin ise sanayi ve teknoloji sahalarında geri kalması Müslümanlarda yenilgi psikolojisinin oluşumuna sebebiyet vermiştir. İslâm medeniyetinin ilk asırlarında bu durumdan çıkışın Kur'ân'la sağlanmış olması, her türlü yükselişin ve ilmin kaynağının Kur'ân olduğu düşüncesini güçlendirmiştir.<sup>16</sup> Bu düşüncüyü savunanlardan biri, Muhammed b. Ahmed el-İskenderânî ed-Dımaşkî (ö. 1306/1889) *Keşfu'l-Esrâr en-Nuraniyye el-Kur'âniyye* adlı Kur'ân'ın evren, bitkiler, insan ve insanların yaratılışına dair bilgileri ihtiva edip etmediğine dair sorulara verdiği cevapları kaleme aldığı üç ciltlik eseriyle ilmî tefsirin

<sup>12</sup> Celal Kırca, *Kur'an ve Fen Bilimleri* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1997), 19; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2014), 746.

<sup>13</sup> Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Yayınları, 1990), 1/54-55; Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Anadolu Yayınları, 1991), 1/8; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi* (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2014), 1/168.

<sup>14</sup> Özel, "Elmalılı Hamdi Yazır'ın Bilimsel Tefsir Anlayışı", 557.

<sup>15</sup> Kırca, *Kur'an-ı Kerim ve Modern İlimler*, 113.

<sup>16</sup> M. Sait Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2008), 96-97; Ateş, "Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu", 121.

tekrar yükselişini sağlamıştır. Sonrasında Seyyid Abdurrahmân b. Ahmed b. Mes'ûd el-Kevâkibî (1854-1902), Gazi Ahmed Muhtar Paşa (1839-1918) ve Dr. Abdülaziz İsmail (1889-1942) asrın getirdiği pozitif ilimlerle âyetlerin tefsirini yaptıkları te'liflerle ilmî tefsirin asrımızda öne çıkan temsilcileri olmuşlardır. Bu hareketin ekol haline gelmesi, Kur'ân'ı pozitif ilimlerin ışığında baştan sona tefsir eden ilk kişi olan Tantâvî Cevherî (ö. 1359/1940) ile olmuştur. O'na göre Kur'ân'da 750 âyetin ilim ve fenne işaret etmektedir. Buna rağmen kevnî âyetlerin tefsirine gereken önemin verilmediğini vurgulamaktadır. Bu rakamın çok altında olan yaklaşık yüz kadar ahkâm ayetinin tefsirine gerekenden fazla önem atfedildiğini ifade etmektedir. Oysaki o Müslümanların yükselişinin bu ilmî âyetler üzerine düşünmekle mümkün olduğu kanaatindedir.<sup>17</sup> Cevherî'nin bu ilmî tefsir yaklaşımını sürdürerek âyetlere bilimsel tefsir metoduyla yaklaşan müfessirler de olmuştur. Seyyid Kutup (1906-1966), Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (1878-1942), Ahmed Mustafa Merâgî (1881-1945), Süleyman Ateş, Celal Yıldırım, Celal Kırca tefsirinde ve müstakil çalışmalarında bazı âyetlerin bilimsel tefsir ile yorumlanmasına dair örneklerle yer vermişlerdir.

## 2. Ahmed Mustafa el-Merâgî ve Bilimsel Tefsir Anlayışı

Ahmed Mustafa el-Merâgî, Mısır'ın Saîd bölgesi Circâ kasabasına bağlı Merâğa köyünde dünyaya gelmiştir. Kadı ailesi olarak anılan bir ailede yetişen Merâgî ilk öğreniminin ardından Kur'ân hıfzını tamamlamış, 1897 yılında Ezher Üniversitesi'ne başlamıştır. Muhammed Abduh, Muhammed Bahît, Ahmed er-Rifâî el-Feyyûmî ve Muhammed Haseneyn el-Adevî gibi önde şahsiyetlerin tedrisinden geçerek öğrenimini Kahire'deki Dâru'l-ulûm'da 1909 yılında tamamlamıştır. Merâgî, daha sonra eğitim aldığı bu iki üniversitede de Arap Dili Belâgatı ve İslâm Hukuku branşlarında hocalık yapmış, çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir.<sup>18</sup>

Yaşadığı dönemde Mısır, sosyal, siyasî ve ekonomik olarak zor koşullara sahip bir dönemden geçmektedir. O dönemde Mısır'ın Avrupa'nın 18 ve 19. yüzyıllarda takip ettiği sömürgecilik politikasından etkilendiği bilinmektedir. Bu durum beraberinde sosyal ve kültürel çözülmeyi getirmiş, batıya eğitim için gidenlerin sayısı artmış, ülke içinde de batı tarzı eğitim modeline yönelik başlamıştır. Merâgî, her ne kadar Ezher gibi geleneksel bir eğitim kurumunda yüksek öğrenimine başlamış olsa da zaman içinde bu kurumları eleştirmiş, eğitiminin bitmesine altı ay kala modern eğitim ve pozitif ilimleri benimseyen Dâru'l-ulûm'a geçerek eğitimini burada tamamlamayı tercih etmiştir.<sup>19</sup>

<sup>17</sup> Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 748-753; Kırca, *Kur'ân-ı Kerim ve Modern İlimler*, 114-118.

<sup>18</sup> M. Kamil Yaşaroğlu, "Merâgî, Ahmed Mustafa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/163; Doğru, "Bir Müfessir Olarak Ahmed Mustafa el-Merâgî ve "Tefsîru'l-Merâgî" İsimli Eseri", 500.

<sup>19</sup> Doğru, "Bir Müfessir Olarak Ahmed Mustafa el-Merâgî ve "Tefsîru'l-Merâgî" İsimli Eseri", 499.

Merâgî, ülkesinin entelektüel çevresinde değer verilen bir konumda olmuş ve resmî görevlerde bulunmuştur. Önemli şahsiyetlerden ders almış, örneğin Kur'ân-ı Kerîm, Arap Dili ve Belâgatı alanında eserler kaleme almıştır. Bunların başında otuz cilt olarak telif ettiği *Tefsîru'l-Merâgî* gelmektedir. Bu tefsir eseri, genel itibarıyla dirayet özelliği göstermektedir. Kaynakları arasında *Keşşâf*, *Mefâtihu'l-Gayb* ve *Rûhu'l-Meânî*, Tantâvî Cevherî'nin *Cevâhiru'l-Kur'an* gibi tefsirler vardır. Özellikle içtimaî tefsir ekolü temsilcilerinden Abduh ve Reşid Rıza'nın *Menâr* isimli tefsirine atıfta bulunmaktadır.<sup>20</sup>

Eserinin girişinde yaptığı açıklamalar, ilmî yaklaşımlarının arka planının anlaşılmasını sağlamaktadır. Müfessir, tefsirinin mukaddimesinde çağın insanların Kur'ân ve sünnete meylinin artmasından ve hangi tefsiri okumaları gerektiğine dair tavsiye istediğinden bahsetmektedir. Ancak tefsirlerin belâgat, sarf, nahiv, usûl, tevhîd terimleriyle dolu olduğundan dolayı anlaşılır bir tefsir tavsiye etmekte zorlandığını ifade eder. Müellif kendisini tefsir yazmaya sevk eden bir diğer nedenin, önceki tefsirlerin akla ve mantığa uymayan gerçeklikten uzak hikayelere yer vermesi olarak açıklamaktadır. Merâgî, ilmî tefsirlere dayanan birtakım yorumların da doğruluğunu kaybettiğini belirtmektedir. Müfessir bu gerekçelerden hareketle insanların kolayca ulaşabileceği, bilimsel gerçekliği deney ve kanıtlarla desteklenmiş, uzmanlarının görüşlerine müracaat eden bir tefsir ihtiyacının onu tefsirini yazmaya sevk ettiğini ifade etmektedir.<sup>21</sup> Ayrıca Merâgî, tefsirini telif etmeden önce farklı mezhep ve dönemlere ait büyük müfessirlerin eserlerini okuyup özümsemiş ve yaşadığı asrın üslubu ile okuyucuya sunarak anlaması kolay bir tefsir yazdığını vurgulamaktadır.<sup>22</sup> Müfessirin bu görüşünün arka planında pozitif bilimlerdeki buluşlarla irtibatlı bir tefsiri meşrû ve gerekli görmesi fikrinin yattığı düşünülmektedir.

Merâgî, Kur'ân'ın nüzûl sürecinde insanların anlamakta güçlük çektikleri âyetleri Hz. Peygamber'in tefsir ettiğini böylece çağının ihtiyaçlarını karşılayan tefsirin bu şekilde ortaya çıktığını ifade etmektedir. Ona göre sahâbe ve tabiîn asrı da dahil olmak üzere her bir asır kendi ihtiyaçlarının yansıtıldığı tefsir yorumlarıdır. Günümüzün ihtiyaçları ve koşulları ise değişiklik göstermektedir. Bu nedenle Merâgî'ye göre içinde yaşadığımız asırda geçmiş nesillerin ulaşmadığı fakat ilim ve fennin gelişmesiyle gün yüzüne çıkan âyet yorumları söz konusudur. Merâgî "Size ilimden çok az bir şey verilmiştir." buyurulan İsrâ Sûresi'nin 85. âyetiyle bu görüşün doğruluğunu kanıtlamaya çalışmıştır.<sup>23</sup> Buna göre Merâgî Kur'ân'ın işaret ettiği bazı bilimsel olayların zaman içerisinde

<sup>20</sup> Ahmed Mustafa el-Merâgî, *Tefsîru'l-Merâgî* (Mısır: Mektebetü Mustafa Bâbî el-Halebî, 1946), 1/80, 87, 152, 196; 5/23; 12/44.

<sup>21</sup> Ahmed Mustafa el-Merâgî, *Tefsîru'l-Merâgî* (Mısır: Mektebetü Mustafa Bâbî el-Halebî, 1946), 1/3-4.

<sup>22</sup> Merâgî, *Tefsîru'l-Merâgî*, 1/17.

<sup>23</sup> Merâgî, *Tefsîru'l-Merâgî*, 1/5.



kanıtlanmasının bir sonucu olarak müfessirlerin astronomi bilginlerinin bu bulgularını tefsire katarak yorum yapmalarının gerekliliğini vurgulamaktadır. Buradan hareketle müfessir, ilmî verilere işaret ettiğini düşündüğü âyetlerin tefsirini bilimsel araştırmalara ve araştırmacılara atıfta bulunarak yazmıştır. Örneğin, Pensilvanya Üniversitesi Matematik bilgini İngiliz asıllı bir öğretim elemanının ifade ettiği insanların yeryüzünde üç yüz bin yıldan fazla var olduğuna dair en yeni sayısal verilere yer vermiştir.<sup>24</sup> Yine başka bir yerde Mısır Kraliyet Gözlemevi'nin müdür yardımcısı Profesör Abdülhamid Semâhâ'nın Güneş sistemi hakkında gezegenlerin ve diğer gök cisimlerinin ışığını Güneş'ten yansıtarak görülebildiğine dair güncel verilerle yorum yapmıştır.<sup>25</sup> Müfessir, tıp alanı ile ilgili âyet yorumlarında Abdülaziz İsmail'in *el-İslâm ve'l-Tıbbu'l-Hadis* eserine müracaat ederek görüşlerine atıfta bulunmuştur.<sup>26</sup> Buradan hareketle 20. asırda eserini telif eden bir müfessir olan Merâğî'nin âyetleri bilimsel bulgulara müracaat ederek tefsir ettiği görülmektedir.<sup>27</sup>

Müfessirin eserinde bilimsel tefsirin izinin sürülebileceği noktalardan biri, din ve bilimin birbirini desteklediğine dair yaptığı açıklamalarıdır. Söz gelimi Kur'ân üzerine düşünmeye teşvik eden âyetle<sup>28</sup> ilgili olarak Merâğî, Kur'ân üzerine düşünenin onun gerçek ve hakikatleri anlatan Hak bir kitap olduğunu anlayacağını ifade etmektedir. O Kur'ân'ın yaratılış ve evrenin oluşumu hakkında açıklamalarda bulunduğunu, yıldızların düzenini, rüzgarları, denizleri, hayvanları, bitkileri ve içlerindeki hikmet ve âyetleri tasvir ettiğini belirtmektedir. Müfessir, "Kur'an Allah'tan başkasının indinden olsaydı pek çok ihtilaf bulunurdu." buyurulan âyetin devamında, Kur'ân'da çelişki bulunmadığı gibi Hz. Peygamber'in de geçmişte gözlemediği ve gelecekte yaşamadığı gaybî haberleri çelişki ve tutarsızlık barındırmayan bir üslûpla tebliğ ettiğini ifade etmektedir. Merâğî'ye göre zamanın ilerlemesi Kur'ân'ı sadece yeniler ve hükümlerini daha da sabit ve sağlam hale getirir, bilim genişledikçe ve medeniyetler ilerledikçe insanların Kur'ân'a olan inancı artar. Çünkü ona göre din ile bilim birbirini destekleyerek Kur'ân'ın hükümlerinin toplumun normları ve evrenin işleyişi ile uyum içinde olması, Kur'ân ile insan arasındaki bağlar güçlenir. Ayrıca ona göre Kur'ân'ın üzerine düşünülmesi fitrata ve menfaate uygun olup onda insanların dünya ve ahiret mutluluğu bulunmaktadır. Müslümanlar Kur'ân'ı düşünüp onu rehber edinmedikleri için onların ahlakları ve düzenleri bozulmuş, hükümdarları zalim ve baskıcı olmuşlardır. Müfessir bunun sonucu olarak Müslüman

<sup>24</sup> Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, 16/26.

<sup>25</sup> Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, 17/23.

<sup>26</sup> Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, 1/126; 3/27; 3/133; 5/67.

<sup>27</sup> Kırca, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'an'a Yönelişler*, 207; Hikmet Koçyiğit, "Müfessirleri Tefsir Yazmaya Sevk Eden Amiller", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi* 1/10 (2012), 114.

<sup>28</sup> en-Nisâ 2/82.

halkların krallıkları ve otoriteleri son bularak ekonomik kriz içine girip geçim konusunda başka milletlere muhtaç olduklarını ifade etmektedir.<sup>29</sup>

Bilimsel tefsir yazan diğer müfessirlerde olduğu gibi Merâgî de yeryüzüne ibret nazarıyla bakmaya ve eski kavimlerin helakına dair delilleri görmeye, yaratılışın detaylarını akılla idrak ederek düşünmeye davet eden âyetleri ilmî tefsiri delillendirmek amacına matuf yorumlamışlardır. Bu âyetlerden biri Allah Teala'nın kullarına “Yeryüzünde dolaşmıyorlar mı ki akıl kullanacak kalpleri olsun, ya da işitecek kulakları olsun?”<sup>30</sup> buyurduğu âyet-i kerîmedir. Allah'ın âyetlerini ve elçilerini yalanlayan kavimlere, helak olmuş kavimlerin akıbetine bakmalarını ve ibret almalarını emrettiğini ifade eden müfessire göre âyet, “gözleriyle helak olan kavimlerin yerleşim yerlerini ve köylerini görsünler, kulaklarıyla da haberlerini duysunlar ki ibret alsınlar” manasına gelmektedir. Sonra âyetin devamında Allah Teâlâ onların inançsızlıklarındaki umutsuzluğu açıkça “Şu bir gerçek ki gözler körleşmez, fakat göğüslerdeki kalpler körleşir.” buyurarak ifade etmiştir. Merâgî, bu körlüğün kevnî delilleri ve aklî delilleri görmemek şeklinde olduğunu ifade eder. Yani, müfessir “onların gözleri sağlam olabilir, ancak bu konuda daha üstün olan kalpleri körlük içindeydi” şeklinde yorum yapmaktadır. Bu anlatımla Merâgî, görme yetisinin kör edildiği yerin, gözler yerine kalpler olduğunun vurguladığını, böylelikle âyette aklın kalpten üstün olduğunun ifade edildiğini belirtmektedir. Ona göre, gözlerin körlüğü, kalp ve basiret körlüğüne kıyasla bir şey ifade etmemektedir.<sup>31</sup>

Kur'ân'ı bilimsel olarak yorumlayanların işaret ettiği “Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık.”<sup>32</sup> buyurulan âyette Merâgî, “Kitab”ın mahiyetinin gaybî bir bilgi olduğunu, geçmiş ve gelecek olan her şeyin ilahi ölçüsünün orada belirli olduğunu ifade etmektedir. Ona göre âyetin devamında “Yeryüzündeki her canlının rızıkı Allah'a aittir, onların barındığı ve saklandığı yerleri bilir, hepsi apaçık bir kitapta kayıtlıdır.”<sup>33</sup> buyurulmakta bu da yaratılmışların isimleri, sayıları, düzenleri ve yerleşim yerleriyle ilgili tüm yaratılmışlara ve kâinattaki düzene atıfta bulunmaktadır.<sup>34</sup>

Kur'ân'ın bilimsel bulgulara dair işaretler içerdiğini ifade eden müfessirlerin kullandığı delillerden bir tanesi de “Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır”<sup>35</sup> âyetidir. Merâgî, bu ayetin tefsirinde müfessirlerin, Allah'ın Levh-i Mahfûz'da her şeyi yazdığına dair görüş birliğinde bulduklarını nakletmektedir. O “Levh-i Mahfûz'un gerçek mahiyeti hakkında bilgi verilmiş değildir; ancak Allah'ın, Kitabı'nı burada

<sup>29</sup> Merâgî, *Tefsîru'l-Merâgî*, 5/102-103.

<sup>30</sup> el-Hac 22/46.

<sup>31</sup> Merâgî, *Tefsîru'l-Merâgî*, 17/123.

<sup>32</sup> el-En'âm 6/38.

<sup>33</sup> Hûd 11/6.

<sup>34</sup> Merâgî, *Tefsîru'l-Merâgî*, 7/118.

<sup>35</sup> el-En'âm 6/59.

koruduğunu ve bu konuda bize bilgi verdiğini bilmeli ve ona inanmalıyız.” görüşünü benimsemektedir. Buradan hareketle müfessir, kıyamete kadar gerçekleşecek her şeyin burada yazılı olduğunu ifade etmektedir.<sup>36</sup> Allah’ın her şeyi Kitap’ta ve Levh-i Mahfûz’da yazdığına dair görüş beyan etmesi, onun kâinatla ilgili bilimsel bulguların Kur’ân’da bulunmasının zarurî olduğuna dair görüşünü desteklemektedir.

Merâgî’nin tefsirinde vurguladığı önemli hususlardan biri akletmeyi de kâinat ve insan hakkında düşünmek ile ilişkilendirmesidir. Allah’ın göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün değişmesinde, denizlerde yıldızlar vesilesiyle yol bulan gemilerde gökten indirdiği su ile yeryüzünde canlılığı sağlayan Allah’ın tüm bunlarla akleden kavimlere delil sunduğunu ifade buyuran Bakara Sûresi 164. âyetin tefsirinde müfessir, bu düzen ve nizâmın tek bir Allah’ın varlığına işaret ettiğini vurgulamaktadır. “Allah’ın iki kitabı vardır. Biri Kur’an biri kâinat kitabıdır.” şeklinde nakledilen sözü aktararak, Kur’ân’ın akıl vasıtasıyla bilgi edinme yollarına irşat ettiğini bu iki kitaptan faydalanan kişinin kurtuluşa erdiğini ifade etmektedir.<sup>37</sup>

Müfessir, Kur’ân’ın işaret ettiği bilimsel gerçeklerin Araplar ve onların çağdaşı olan diğer toplumlar tarafından bilinmediği bir dönemde Hz. Peygamber tarafından tebliğ edilmesinin Kur’ân’ın tüm insanlara rehberlik etmek için gönderildiğinin ve ilahi vahiy olduğunun bir delili olduğunu ifade etmektedir. Ona göre Allah Kur’ân’da kâinata dair gerçekleri Hz. Peygamber vasıtasıyla toplumların düşünmesi için açıklamıştır. Kur’ân’ın bu gerçeklerden bahsetmesi neticesinde insan zihni, evrenin yaratılışındaki harikuladeliği incelemeye ve bu gezegenlerin kütleçekim sistemi içindeki dönüşlerini öğrenmeye hazır hale gelmiştir. Merâgî’ye göre 17. yüzyıldan itibaren incelenen bu teoriler on dört asır önce Hz. Peygamber’e vahyedilen Kur’ân’ı doğrulamaktadır.<sup>38</sup> Ona göre Arap toplumu her ne kadar öğrenmeye istekli bir topluluk olsa da bilimsel konulardaki bilgilerini, Ehl-i kitaptan bazı kimselerin anlattığı bilimsel ölçütlerden ileri seviyeye taşıyamamış, bunun neticesinde yalan yanlış akıl dışı sayılabilecek ve gözleme muhalif bilgileri benimseyerek kâinatı gözlemlemeyi terk etmişlerdir. Bu gözleme ve araştırmaya dayanmadan kabullenilen teoriler, sonraki nesiller tarafından gerçekle uyuşmadığı ortaya çıkarılan bulgular olmuştur. Merâgî, bu yanlışlanan teorilerle Kur’ân’ın tefsir edilmesi hatasına düşmemek için rivayet malzemesine karşı seçici bir tavır aldığını, rivayeti ancak bilim tarafından kabul edilmişse ve dine aykırı bir açıklama içermiyorsa naklettiğini söylemektedir. O, gerçek bilgiyi kullanmaktaki bu hassasiyetinin,

---

<sup>36</sup> Merâgî, *Tefsîru’l-Merâgî*, 7/145.

<sup>37</sup> Merâgî, *Tefsîru’l-Merâgî*, 2/34-35.

<sup>38</sup> Merâgî, *Tefsîru’l-Merâgî*, 17/23.

Kur'ân tefsirinin şerefine layık bir yorum yapmak ve kalbî, aklî metotlarla ikna olan kişileri tefsire çekmek kaygısından ileri geldiğini vurgulamaktadır.<sup>39</sup>

Merâğî, akledenlerin bilmedikleri hususlarda nasıl davranmaları gerektiğini işaret eden âyetlerden biri olarak Furkân Süresi 59. âyeti göstermektedir. Âyette geçen “الرَّحْمَنُ” ibaresini “*Rahmân'ı yaratılış hakkında bilgisi olan ve gerçeği size bildirecek olanlara sorun*” şeklinde yorumlar. Müfessire göre düşünce kapasitesi sınırlı olanlar, lafzın zahirine bağlı kalarak derinlemesine araştırmaktan kaçınmalıdırlar. Ancak düşüncesi açık, akılcı olanlar, araştırmaya ve bilgili kişilerden, alimlerden sorarak bu konuları daha iyi anlamaya çalışmalıdırlar.<sup>40</sup>

Merâğî, bilimsel icatların ve bulguların mucizeden farkına vurgu yaparak Allah'ın kâinata koyduğu nizamın düzen ve devamlılık içinde bir değişme olmaksızın süre geldiğini, mucizelerin ise Allah'ın sünnetinde bir değişme olarak gerçekleştiğini ifade eder. Bu nedenle ona göre mucizeler adet olan düzenin dışında farklılıklar barındıran yeni bir yasa hüviyetinde olup “*Allah'ın sünnetinde değişiklik bulamazsın.*”<sup>41</sup> âyetinden farklı olarak yeni bir hüküm yaratmayı barındırmasından ve muhatapların da ilk defa karşılaşmalarından dolayı şaşkınlık yaratan hadiselerdir. Oysaki güneşin doğudan doğması gibi ilahi kanunlar, herkes tarafından süreklilik sahibi olduğu bilinen düzenin bir parçası olup mucizelerden ayrılır.<sup>42</sup> Bu nedenle Merâğî, Kur'ân'daki ilmî konularla ilişkili âyetlerin, sonradan ortaya çıkan bilimsel bulgulardan dolayı mucize olarak kabul edilmesine karşı çıkmaktadır. Merâğî'ye göre bunun nedeni Kur'ân'ın bildirdiği ilmi gerçekleri nüzûle muhatap kitlenin bilgisizliğinden dolayı anlamamış olmasıdır.

Ahmed Mustafa Merâğî'nin bilimsel tefsirinin özelliği, âyet yorumlarını pozitif ilimlerle uzlaştırarak yapmasıdır.<sup>43</sup> Özellikle kâinatın yaratılışı, göklerin ve gök cisimlerinin düzeni ile ilgili âyetleri modern astronomi ile uyum içinde tefsir etmektedir. Örneğin, müfessir, astronominin “nebula”, Kur'ân'ın ise “duman” olarak isimlendirdiği ilk madde ile Allah'ın yaratılışı başlatıp tekrar ettiğine dair “*O, baştan yaratır, sonra da yaratmayı tekrar eder ki, iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları adaletle ödüllendirsin!*” buyurulan Yûnus Sûresi 4. âyeti ve “*O, yaratılışı başlatandır sonra onu tekrar eder ve bu O'na daha kolaydır.*” buyurduğu benzer manadaki Rûm 27. âyeti delil getirmektedir. Bilim adamlarının da bu âyetlerde bahsedildiği gibi tüm gök cisimlerinin yaratılıştan önce mevcut olmadığına hemfikir olduklarını ifade eden müfessir, bilimsel

<sup>39</sup> Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, 1/18.

<sup>40</sup> Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, 19/31.

<sup>41</sup> el-Furkân 48/29.

<sup>42</sup> Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, 1-128.

<sup>43</sup> Kırca, *Kur'ân-ı Kerim ve Modern İlimler*, 118.

açından kanıtlandığını ve bu bilimsel verilerin Kur'ân âyetleriyle uyum içinde olduğunu ifade etmiştir.<sup>44</sup>

Merâgî'nin bilimsel tefsirinin öne çıkan özelliklerinden bahsettikten sonra kâinatın, göklerin ve yerin yaratılışı ve düzeni, Dünya'nın dönüşü ve yuvarlaklığı, çekim yasası, gün ışığı ve Ay ışığı ile ilgili âyet yorumlarını modern astronomik bulgularla örtüştüğünü savunduğu yorumlara yer verdiği örnekler tahlil edilecektir.

### 3. Merâgî'nin Kâinatın Yaratılışı ile İlgili Âyetleri Bilimsel Tefsiri

#### 3.1. Kâinatın Yaratılışı ve Düzeni

Gökler ile yerin bitişik olduğuna daha sonra da ayrıldığına delalet eden Enbiyâ Sûresi 30. Âyet, bazı müfessirler tarafından astronomi ilminin bulgularıyla tefsir edilmiştir. Âyette “*İnkâr edenler, gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?*” buyurulmaktadır. Merâgî, astronomi bilim adamlarının, güneşin milyonlarca yıl boyunca kendi etrafında dönen bir ateş topu halinde kendi hızında hareket ettiği esnada dünya ve gezegenlerin ondan koparak gök cisimlerinden oluşan güneş sistemini teşekkül ettirdiğine dair bilgileri doğruladıklarını ifade etmektedir. Müfessir bu âyeti Mısır Kraliyet Gözlemevi müdür yardımcısı Profesör Abdülhamit Semâhâ'nın, Dünya'nın ve diğer gezegenlerin ayrılışını Güneş'ten kopuşuna dair teoriyle açıkladığını ifade etmektedir. Buna göre, kütlelerin soğuk uzaya doğru yoğunlaşarak güneşin çekim etkisiyle kendi etraflarında ve Güneş'in etrafında dönen gezegenleri oluşturduğunu söyleyen Semâhâ, bu gezegenlerin de tıpkı Ay gibi ışığını güneşten aldığını ve bu şekilde görünebildiklerini belirtmektedir. Merâgî ise Dünya'nın güneşe yakınlığına göre dokuz gezegen arasında üçüncü sırada konumlandığını ifade etmektedir. Merâgî bu gezegenlerin isimlerini zikrederek Mars ve Jüpiter'in yörüngeleri arasında birçok gök cisminin ve yıldızların döndüğünü, meteorlarında buna dahil olduğu bir grup gök cisminin varlığından bahsetmektedir.<sup>45</sup>

Merâgî'nin kâinattaki düzenden bahsettiği bir diğer âyette “*Yeryüzüne onları sarsmasın diye sağlam dağlar yerleştirdik; kolayca yollarını bulabilsinler diye orada vadiler, yollar açtık.*”<sup>46</sup> buyurulmaktadır. Bu âyetin tefsirinde “bilimin yakın bir zamanda dünyanın bir zamanlar alev topu halinde yanan bir kütle halinde iken kabuğunun soğuyarak katı bir hal aldığını ve bunun da üç yüz milyon yıl önce gerçekleştiğini doğruladığını ifade ederek” dağların yaratılışının keyfiyetine bilimsel bulgularla işaret etmektedir. Bu teorinin doğruluğuna da Dünya'nın çeşitli yerlerindeki lav akıntılarının örnek gösterilebileceğini belirtir. 1909 yılında İtalya'da bulunan ve 20. yüzyılda şehirleri yok eden Vezüv volkan patlamasının dünyanın bir tür nefes alması olarak tasvir edildiğinden

<sup>44</sup> Merâgî, *Tefsîru'l-Merâgî*, 1/64.

<sup>45</sup> Merâgî, *Tefsîru'l-Merâgî*, 17/23.

<sup>46</sup> el-Enbiyâ 21/31.

bahsetmektedir. Müfessir, dünyanın yüzeyindeki bu katı tabakanın altındaki ateş küresini koruduğunu ve dünyanın sarsılmaması ve bitkilerin yeşermesi için bir ortam oluşturduğunu ve dağları oluşturarak Dünya'nın bir yaşam alanı haline gelmesini sağladığını ifade etmektedir. Ona göre bilimin ilerlemesi Kur'ân'ın işaret ettiği fakat Kur'ân'ın muhataplarının bilmediği bu âyetlerindeki kozmik gerçekleri doğrulamıştır. Bu da Kur'ân'ın vahiy olduğunu kanıtlayan kevnî delillerden biridir. Bilimsel verilerin Kur'an'daki kevnî âyetleri açığa çıkarması karşısında Merâgî, Hz. Ali'den nakledilen "Kur'an eskimeyen yeniliktir." sözüne atıfta bulunarak Kur'an'ın her an bir yeniliğe işaret edebileceğinden bahsetmiştir.<sup>47</sup>

Kur'ân'da kâinatın düzeniyle ilgili pek çok ayet bulunmaktadır. Merâgî bu âyetlerin yaratılışın mükemmelliğine dair deliller içerdiğini ifade etmektedir. Merâgî bu âyetlerde astronomi bilimcilerinin bulgularıyla yorum yapmaktadır. "Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve gökyüzünde iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi sizin gibi topluluklardır."<sup>48</sup> buyurulan âyetin, gökyüzünde yaşam taşıyan gök cisimlerini işaret ettiğinden bahsederek Allah'ın varlığını ve O'nun istediği zaman onları bir araya getirebilecek güce sahip olduğunu ifade eden şu ayetini delil getirmektedir: "Gökleri, yeri ve oralarda üretilip yaydığı canlıları yaratması O'nun kanıtlarındandır. O dilediği zaman onları bir araya getirme gücüne de sahiptir."<sup>49</sup> Merâgî'ye göre bu âyetteki en önemli vurgu modern bilimin başka gezegenlerdeki canlı topluluklarına işaret ediyor olmasıdır. Âyette bildirilen bu gaybî haberi, astronomi bilimcileri, Mars gibi bazı gezegenlerde su ve bitkilerin bulunduğu dair bulgularla kanıtlamışlardır. Müfessir buradan hareketle söz konusu gezegenlerde hayvan türleri olmasının muhtemel olduğunu ifade ederek teleskopla yüzeylerinde gözlemlenen düzenli kraterler, dağlar ve vadiler hatta sosyal ve endüstriyel bir dünyanın varlığına işaret edebileceği kanaatindedir. Bu nedenle göklerin ve yerlerin gizemlerine dair açıklamalarda bulunan bu âyet ve benzerleri, Allah'ın yaratılışındaki sırları ve yasaları daha iyi anlamak, onun âyetlerindeki imanı, hikmeti, mükemmelliği görmek ve bilgiyi artırmak için canlıların doğasını araştırmamıza rehberlik etmektedir.<sup>50</sup> Merâgî'nin bu âyetin yorumunda bazı gezegenlerde bulunan su ve bitkilere dair bulguların herhangi bir canlının varlığına işaret edebileceği kanaati, bilimsel tefsir konusunda sadece kanıtlanmış bilgileri aktarmakla yetinmeyerek muhtemel teorilere de tefsirinde yer verdiğini göstermektedir.

<sup>47</sup> Merâgî, *Tefsîru'l-Merâgî*, 17/24-25.

<sup>48</sup> el-En'âm 6/38.

<sup>49</sup> eş-Şûrâ 42/29.

<sup>50</sup> Merâgî, *Tefsîru'l-Merâgî*, 7/117.

### 3.2. Göklerin ve Yerin Yarattılışı

Merâgî'nin göklerin ve yerin yaratılışından bahseden şu âyetin tefsirinde modern astronomi ilmine başvurarak tefsir yapmıştır: “Şüphesiz ki rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden; geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten; güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah'tır. Bilesiniz ki, halk da emir de (yaratma ve yönetme) yalnız O'na aittir. Âlemlerin rabbi olan Allah yüceler yücesidir.”<sup>51</sup> buyurulan âyetin tefsirinde müfessir, yeryüzünün duman halindeyken ve birleşikken ayrılmasıyla yaratılmasının iki gün aldığını, dağların yerleştirilmesinin ve canlıların rızkının dağıtılmasının toplam dört gün sürdüğünü, duman halindeki göğe ve yeryüzüne de gelmeleri emrinin verilmesinin ardından yedi göğün tamamlandığını anlatmaktadır. Merâgî'ye göre, yer ve göklerin yaratılışı hakkında açıklamalarda bulunan bu âyetler, modern astronomi bilim adamlarının kabul ettiği görüşlerle uyum içindedir. Çünkü astronomik veriler, gök cisimlerinin ve yeryüzünün yaratıldığı maddenin bir “nebula” olduğunu ve birleşik haldeyken bazılarının birbirlerinden ayrıldığını, çekim yasası gereği bir araya gelerek bir küreyi oluşturduklarını söylemiştir. Bu küre Güneş'i ve gezegenleri oluşturmuştur. Bunun sonucunda Dünya kendi eksenini etrafında dönmeye başlamıştır.<sup>52</sup> Merâgî, astronomi bilginlerinin bu söylediklerinin doğru olması halinde Kur'ân'ın bahsettiği gerçekleri açıkladığını eğer yanlışsa da Kur'ân'ın bu teorilerle çelişmeyeceğini, Kur'ân'ın işaret ettiği denge, düzen ve yaratılış safhaları Allah'ın düzenine dair işaretler barındırmakta devam edeceğini ifade etmektedir.<sup>53</sup>

Merâgî'ye Kur'ân'ın yaratılışın bu safhalarından modern buluşlardan çok önce bildirdiğine dair görüşünü destekleyen müfessirlerden olan Elmalılı Hamdi Yazır'a göre de (1878-1972) yerlerin ve göklerin ayrılması gibi bilimselliği kanıtlanmış bir gerçeği Kur'ân'ın bildiriyor olması, Hz. Peygamber'in nübüvvetini kanıtlayan astronomik bir buluştur. O'na göre, Kur'ân'ın Batlamyus astronomisini yerle bir eden bu açıklamalarından asırlar sonra astronominin bu teorileri Kur'ân bildirdiği için bir yenilik değildir.<sup>54</sup> Kâinatın yaratılışına dair Merâgî'nin bu yorumunu destekleyen tefsirlerden Hasan Basri Çantay da yaratılış hakkında araştırma yapan astronomi bilginlerinin doğruladığı gibi kâinatın duman ve sise benzeyen bir yapıda olan “sedim” isimli bir maddeden oluştuğu yorumunu yapmaktadır. Ona göre de ilk etapta birleşik olan bu maddenin ayrılması sonucunda küre halindeki cisimlerin oluşumu gerçekleşmiştir.<sup>55</sup>

<sup>51</sup> el-A'raf 7/54.

<sup>52</sup> Merâgî, *Tefsîru'l-Merâgî*, 8/168.

<sup>53</sup> Merâgî, *Tefsîru'l-Merâgî*, 8/168-174.

<sup>54</sup> Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Azim Dağıtım, ts.), 5/449-452.

<sup>55</sup> Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm Tefsîrli Kur'ân Meâli* (İstanbul: Risale Yayınevi, 2014), 2/163.

Göklerin ve yerin yaratılışı ile konusunda âyette belirtilen “altı gün”ün mahiyetinden bahseden Merâğî, “Rabbimiz Allah’tır, gökleri ve yeri altı günde yarattı, sonra Arş’a istiva etti, işleri yönetendir.”<sup>56</sup> ve “Gökleri ve yeri altı günde yaratan O’dur.” âyetlerinde geçen “yevm” kelimesini “olayın gerçekleştiği binlerce yıl da sürebilen bir aşama” olarak tanımlar.<sup>57</sup> Bu âyetleri, Hac Sûresi 47’de geçen bir günün “bin yıl” ve Meâric Sûresi’ndeki “elli bin yıl” ile açıklamıştır. Astronomi bilimcileri de güneş sistemimizin gezegenleri arasında, boyutlarına, uzaklıklarına ve dönme hızlarına bağlı olarak diğer gezegenlerin günlerinin bu dünyanın günlerinden farklı olduğunu doğrulamışlardır. Yaratılışın bu evresinde, Allah’ın yarattığı dumanla, aydınlatılan güneşleri ve parlak gezegenleri takip eden günlerin binlerce yıl sürebileceği ifade edilmektedir.<sup>58</sup> Müfessir Yazır da bu konudaki tartışmalara yer vermekte, bunun bilinen günden çok ya da az olabileceğine dair yorumlarda bulunarak Merâğî’yi desteklemektedir.<sup>59</sup>

Merâğî’nin vurguladığı bir diğer kozmolojik gerçeklik, yeryüzünün yaratılışından önce her şeyin sudan yaratılmış olmasıdır. Nitekim Hûd Sûresi 7. âyette “*Ve Arş (Tahtı), su üzerindeydi*” buyurularak yaratılışın en başında Allah’ın arşının su üzerinde olduğu bildirilmektedir. Müfessire göre Rahman’ın arşı insanın duyularıyla algılamayacağı bir boyutu temsil etmektedir.<sup>60</sup> Merâğî’ye göre O’nun Arş’a istivası, göklerin ve yerin işlerinin düzenlenmesi ve bunları yönetmesidir. Buna inanmak, bu yönetimin gerçekliğini, niteliğini veya nasıl olduğunu bilmeye bağlı değildir.<sup>61</sup> Müfessir, yaratılış aşamalarının devamı olarak yeryüzünün yaratılıp gökyüzünün yaratılmasının ardından yeryüzünün döşendiğine işaret eden “*Bundan sonra da yeryüzünü yayıp döşedi.*”<sup>62</sup> âyetinin tefsirinde önce gökyüzünün yaratıldığını ifade etmektedir. Sonrasında yeryüzü ve içindeki dağları, insan, hayvan ve bitki türleri ile döşendiğini ifade ederek bu yerleştirmenin sırasının olduğunun modern astronomi bilimi tarafından kanıtlandığını belirtmektedir.<sup>63</sup> Yerlerin ve göklerin yaratılış safhaları hususunda Elmalı Hamdi Yazır da öncelik-sonralığın zamansal olarak algılanmaması gerektiğini savunmaktadır.<sup>64</sup> Merâğî’nin ise bu kelimedede “yeryüzünü yerleştirmek” manasını öne çıkardığını söylemek mümkündür.

Nihai olarak Merâğî, göklerin ve yerin yaratılışına dair söz konusu âyetlerin yeryüzünün gökyüzünden sonra yaratıldığını ifade etmektedir. Bunun modern bilim

<sup>56</sup> Yunus 10/3.

<sup>57</sup> Merâğî, *Tefsîru’l-Merâğî*, 11/62-64;19/31.

<sup>58</sup> Merâğî, *Tefsîru’l-Merâğî*, 12/3.

<sup>59</sup> Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 4/48.

<sup>60</sup> Merâğî, *Tefsîru’l-Merâğî*, 12/4.

<sup>61</sup> Merâğî, *Tefsîru’l-Merâğî*, 8/173.

<sup>62</sup> en-Nâziât 79/30; Benzer manadaki âyet için bk. ez-Zâriyât 51/48.

<sup>63</sup> Merâğî, *Tefsîru’l-Merâğî*, 27/8.

<sup>64</sup> Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 1/252.



tarafından kanıtlandığını belirterek Kur'ân âyetlerinin bilim ile uyum içinde olduğunu vurgulamaktadır.

### 3.3. Dünya'nın Dönüşü ve Yuvarlaklığı

Dünya'nın dönüşüne ve yuvarlaklığından bahseden Merâğî, Zümer Sûresi'nde buyurulan âyetin tefsirinde modern astronomi ilmine başvurarak tefsir yapmıştır. Âyette “O, gökleri ve yeri hikmet ve fayda esasına göre yarattı; sürekli olarak geceyi gündüzün, gündüzü gecenin üstüne sarmaktadır; güneşi ve ayı da yasalarına boyun eğdirmiştir. Her biri belirlenmiş bir süreye kadar akıp gitmektedir. Unutmayın ki Allah çok güçlüdür, çok başıslayıcıdır.”<sup>65</sup> buyurulmaktadır. Merâğî'ye göre “geceyi gündüzün üzerine ve gündüzü gecenin üzerine sarar”<sup>66</sup> yani, her biri diğerini örter gibi, giysinin giyenin üzerine sarılması gibi sarar, ya da onları takibinde, birbirinin üzerine sarılan sarıklar gibi gece ve gündüz birbiri ardına sarılmaktadır. Dünya'nın tıpkı bir baş gibi olduğu örneğini göstererek Güneş'e karşı gelen yüzeyinden doğan gündüzün doğudan batıya doğru ilerleyerek geceyi sarmaladığını, geceyi ise diğer taraftan gündüzün sarmaladığını açıklamaktadır. Bu âyet öncelikle Dünya'nın küre şeklinde yuvarlak olduğuna ve ikinci olarak, kendi etrafında döndüğüne işaret eder. Merâğî Dünya'nın yuvarlaklığını âyetin açık bir yönü olarak görmekle birlikte dönüşünün, işaret ve remz ile bilinebildiğini belirtmektedir.<sup>67</sup> Bu âyetin Dünya'nın yuvarlaklığına delil kabul eden müfessirden biri de Seyyid Kutup'tur. Müfessir, uydurma teorilere karşı ihtiyatlı yaklaşmakla birlikte bu âyetin onu, dünyanın yuvarlaklığına bir delil olduğu yönünde düşünmeye zorladığını açıklamaktadır. Bu sayede gündüzün ve gecenin sabit olmayıp değişmesinin mümkün kılındığını, Güneş'in ve Ay'ın milyarlarca yıl bir kıl kadar yörüngelerinden sapmadan hareket etmelerinin Allah'ın muazzam düzenine işaret ettiğini ifade etmektedir.<sup>68</sup>

Merâğî'nin Dünya, Güneş ve Ay'ın yörüngelerindeki hareketlerine dair açıklamalarda bulunduğu pek çok âyet vardır. Bunlardan “Ne güneşin aya yetişip çatması uygundur ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede yüzüp gider.”<sup>69</sup> âyetinde geçen “felek” kelimesini gezegenlerin izlediği yol/yörünge olarak tanımlamaktadır. Balık ve diğer su canlılarının denizde yüzmesi gibi Dünya, Güneş ve Ay uzayda kendi yörüngelerinde yüzmektedirler. Böylece Güneş kendi yörüngesinde, Dünya bir yılda güneş etrafında ve bir günde ve gecede kendi etrafında dönüşünü tamamlamaktadır. Müfessire göre, bilim insanları son zamanlarda güneşin iki gerçek hareketi daha

<sup>65</sup> ez-Zümer 39/5

<sup>66</sup> ez-Zümer 39/5.

<sup>67</sup> Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, 23/145.

<sup>68</sup> Seyyid Kutup, *Fî Zilâli'l-Kur'ân* (Kahire-Beyrut: Daru'l-Şarûk, 2003), 5/3038.

<sup>69</sup> Yâsîn 36/40.

olduğunu kanıtlamışlardır.<sup>70</sup> İlki, Güneş'in kendi eksenini etrafında yirmi altı günde tamamladığı dönüşüdür. İkincisi, Güneş'in (ve etrafındaki gezegenler ve uyduları ile birlikte) yılda yaklaşık iki yüz mil/saniye hızla<sup>71</sup> galaksi merkezi etrafında dönmesidir. Güneş, galaksiyi oluşturan milyonlarca yıldızdan biridir ve galaksinin merkezi etrafında döndüğü kanıtlanmıştır. Merâgî'ye göre bu iki gerçek Güneş hareketinin yalnızca yakın zamanlarda bilimsel bulgu ve astronomik gözlemlerle kanıtlandığını bilmek, bu kutsal ayetteki büyük mucizeyi anlamamızı sağlamaktadır.<sup>72</sup> Bu âyeti bilimsel verilerle yorumladığı bilinen Elmalılı Hamdi Yazır da bu âyetin tefsirinde "yüzerler" şeklindeki çoğul ifadenin sadece Ay ve Güneş'e isnat edilmediği, astronominin Güneş ve Ay haricindeki gök cisimlerinin varlığını kanıtlanmasının da bunu desteklediği görüşündedir.<sup>73</sup> Buradan hareketle Kur'ân'ın bu âyetinde Güneş sisteminden bahsetmesi ve modern astronominin de bunu kanıtlamış olması, Merâgî'ye göre, Kur'ân'ın modern keşiflerle doğrulandığını göstermektedir. Merâgî, Kur'ân'ın Dünya'nın dönmediğini iddia edenlerin delillerini çürüttüğünü şu ifadelerle anlatır:

"Eski astronomlar gezegenleri kitaplarımızda gördüğümüz gibi gök kürelerine sabitlenmiş olarak kabul etmişlerdir. Böylece gezegen kendi başına yüzmeye sahip değildir, mutlaka onu taşıyan ve onunla dönen bir taşıyıcıya ihtiyaç duyar, hareket etme özgürlüğü olmayan ve başkasının üzerinde taşınan bir şey nasıl yüzebilir? Bu onların görüşüydü, ancak modern astronomların görüşü, tüm gezegenlerin gök dünyasında yörüngelerde hareket ettiğidir. Bu yüzden sanki derin bir denizdeki balık gibidirler. Saygıdeğer okuyucu! Kur'ân'ın nasıl modern keşiflerle doğruluğunu kanıtladığına ve indirildiği dönemde Yunan, Hindistan ve Çin astronomları arasında yaygın olan görüşleri nasıl çürüttüğüne hayret et."<sup>74</sup>

Bu pasajdan da anlaşıldığı üzere Merâgî, bilimsel bulguların Kur'ân'ın âyetlerini desteklediği ve yanlış bilimsel teorilere meydan okuduğu kanaatindedir. Eski astronomi bilgilerinin gök cisimlerinin sabit olduğuna karşılık Kur'ân'ın yörüngelerindeki dönüşlerini haber vermesini ve bunun modern astronomi tarafından doğrulanmasını Kur'ân'ın bilimsel i'cazına delil getirmektedir.

### 3.4. Çekim Kanunu

Kur'ân'ı bilimsel açıdan yorumlayan müfessirler, astronomi ve fizikte önemli bir yasa olan çekim kanunu bin dört yüz yıl önceden muhataplarına bildirdiğini fakat

<sup>70</sup> Merâgî, Tefsîru'l-Merâgî, 23/28.

<sup>71</sup> Kırcâ'nın Merâgî'den referansla güneşin dönüş hızına dair verdiği sehven yazıldığını düşündüğümüz saniyede iki mil oranının metinde saniyede iki yüz mil olduğunu teyit ettik. Bk. Merâgî, Tefsîru'l-Merâgî, 23-28; Kırcâ, Kur'ân-ı Kerim ve Modern İlimler, 141.

<sup>72</sup> Merâgî, Tefsîru'l-Merâgî, 23/8-13.

<sup>73</sup> Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, 6/418.

<sup>74</sup> Merâgî, Tefsîru'l-Merâgî, 23/11.

âyetlerin mahiyetinin çok sonra bilimsel bulguların desteklemesi ile anlaşıldığı görüşündedirler.<sup>75</sup> Bu müfessirlerden biri olan Elmalılı Hamdi Yazır, “Göklere *direksiz yükselten O’dur.*”<sup>76</sup> ve “*ve mizanı koydu*”<sup>77</sup> buyurulmasını çekim kanunu ile açıklar. Çekim kuvvetini uzayda gök cisimlerinin kendi dışında bir basınç ve etkiyle durmasını sağlayan bir kanun olarak yorumlar.<sup>78</sup> Merâgî de, gök cisimlerinin ve Güneş sistemindeki gezegenlerin ahenk içinde uzaydaki yolculuklarını yer çekimiyle açıklar. Kozmik âyetlerin çoğunu tefsir ederken onun yer çekimine işaret ettiğini söylemek mümkündür.<sup>79</sup> Bakara Sûresi 164. âyeti yorumunda bu konuya şöyle açıklık getirmiştir:

“Güneş sistemi ki, bu da hayvanların ve bitkilerin yaşam sebebi olur. Onu çeşitli büyüklüklerde ve mesafelerde olan bir sıra gezegen izler, her biri kendi yörüngesinde sabitlenmiş ve aralarındaki ilişki, onlar hakkında “yerçekimi” diye tabir edilen ilahi bir kanunla korunmuştur. Aksi takdirde, bu yörüngelerde yüzen gezegenler serbest kalır, birbirleriyle çarpışır ve tüm dünyalar yok olurdu. Ve her şeyde O’nun tek olduğunu gösteren bir işaret vardır.”<sup>80</sup>

Kur’ân’da çekim kanuna işaret ettiği düşünülen âyetlerden bir diğerinde “Dahası O, duman halinde olan semaya iradesini yöneltti; ardından ona ve arza, “İsteyerek veya istemeyerek gelin!”<sup>81</sup> buyurdu. “İsteyerek geldik” dediler.” buyurulan âyettir. İlgili ayetin tefsirinde Merâgî, arza ve semaya yöneltilen bu teklife onların “isteyerek geldik” cevabını vermelerine dair çekim kuvvetiyle açıklanabilen sürekli hareketin bir göstergesi olduğu şeklinde bir yorumda bulunmuştur. Bu hareket zorla zorla olmayıp itaatle gerçekleşen bir harekettir. Bunun örneği bir taşı yukarıya doğru zorla attığımızda, o taşın daha büyük bir cisim olan yere, çekim kuvveti yoluyla, geri dönmekten başka çaresi olmaması gibidir. Aynı şekilde, yeryüzü de aslı olan Güneş’e doğru, zorla değil, isteyerek sürekli bir yörüngesel hareketle çekilmektedir. Çünkü zorla yapılan bir taş atma hareketi çabucak sona ererken, itaat hareketine sahip itaat eden varlık kendi yaratılış özelliğinde oldukça sürekli olur.”<sup>82</sup>

Merâgî’nin yer çekimine atıfta bulunduğu “Gökyüzünü korunmuş bir tavan yaptık. Onlar ise, gökyüzünün işaretlerine sırt çevirmektedirler.”<sup>83</sup> âyetinin tefsirinde Merâgî, Allah’ın göğü düzenleyip onu bozulmalardan ve düzensizliklerden korunan bir tavan gibi

<sup>75</sup> Kırcı, *Kur’an ve Fen Bilimleri*, 142.

<sup>76</sup> er-Râ’d 13/2.

<sup>77</sup> er-Rahmân 55/7.

<sup>78</sup> Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5/116-117.

<sup>79</sup> bk. eş-Şems 91/5.

<sup>80</sup> Merâgî, *Tefsîru’l-Merâgî*, 2/34.

<sup>81</sup> Fussilet 41/10.

<sup>82</sup> Merâgî, *Tefsîru’l-Merâgî*, 24/111.

<sup>83</sup> el-Enbiyâ 21/32.

kılmasının hikmetini gezegenler ve gök cisimlerinin kendi yörüngelerinde korunmasıyla ilişkili açıklamaktadır. Bu sayede bu gezegenler birbirleriyle karışmaz ve birbirlerine çarpmazlar, aksine hepsi yer çekimi kuvvetiyle kendi özel yerlerinde tutulmaktadır. Müfessir, yer çekimi sayesinde Güneş, Ay ve diğer gezegenler birbirlerini çektiklerini ve yörüngelerinde sabit kaldıklarını bunun da bir düzen sağladığını ifade etmektedir.<sup>84</sup>

Merâgî, “Gökleri görebileceğiniz bir direk olmaksızın yükselten, sonra arşa istivâ eden, güneşi ve ayı emrine boyun eğdiren Allah’tır; her biri belirlenmiş bir vakte kadar akıp gitmektedir. İşleri Allah düzenliyor; âyetleri de açıklıyor ki rabbinize kavuşacağınızı kesin olarak inanasınız.” buyurulan Râ’d Sûresi 2. âyetin tefsirinde benzer şekilde güneş sistemindeki gezegenlerin Ay ve Güneş’in yörüngelerinde uyum içinde hareket etmelerini yer çekimiyle açıklarken sanki birbirine bağlı görünmeyen zincirlerin onları bir arada tuttuğunu söylemektedir. Böylece bu gökcisimleri kendileri için yer çekimi kanunu sayesinde öngörülen yolu kat etmektedirler.<sup>85</sup> Müfessir yerçekimiyle ilgili örnekler verdiği “Görmüyor musun ki, Allah yeryüzündekileri ve O’nun emriyle denizde akıp giden gemileri sizin hizmetinize verdi! Kendi izni olmadıkça yerkürenin üzerine düşmemesi için göğü tutan da O’dur. Şüphesiz Allah insanlara çok şefkatli, çok merhametlidir.” buyurulan Hac Sûresi 65. âyetin tefsirinde de bilimin bugün ortaya çıkardığı gerçeklerin geçmiş kavimlere anlatılması halinde onlar tarafından saçma ve yalan bulunacağını ama aklın bunlara izin verdiğini belirterek yerçekiminin Allah’ın kâinatta yarattığı bir mucizesi olduğunu vurgulamıştır.<sup>86</sup>

Müfessire göre, gökyüzünün tavan yapıldığından bahseden “Gökyüzünü korunmuş bir tavan yaptık. Onlar ise, gökyüzünün işaretlerine sırt çevirmektedirler. O, geceyi, gündüzü, güneşi, ayı yaratandır. Her biri bir yörüngede yüzmektedir.”<sup>87</sup> âyetinin güneş, Ay ve gezegenlerin birbirleri arasındaki çekim güçleri sayesinde oluşan düzene işaret ettiğini ifade etmektedir. Gökyüzünün tavan olması bu gök cisimlerinin düzenlerini ve bu dönüş düzeni dünyanın Güneş etrafında dönmesini sağlamakta bu da gece ve gündüzü meydana getirmektedir.<sup>88</sup>

### 3.5. Gün Işığı ve Ay Işığı

Merâgî, Güneş’in ve Ay’ın ışığının insanların faydasına sunulduğuna dair âyetleri<sup>89</sup> derinlemesine yorumlayıp bilimsel bulgularla desteklemeyi tercih etmiştir. Gökyüzünde Güneş’in ve Ay’ın yıldızlarla oluşturduğu evrenin, bilim adamlarının gözlerini

<sup>84</sup> Merâgî, *Tefsîru’l-Merâgî*, 17/28.

<sup>85</sup> Merâgî, *Tefsîru’l-Merâgî*, 13/65.

<sup>86</sup> Merâgî, *Tefsîru’l-Merâgî*, 17/137.

<sup>87</sup> el-Enbiyâ 21/32.

<sup>88</sup> Merâgî, *Tefsîru’l-Merâgî*, 17/28.

<sup>89</sup> er-Rahmân 55/5; Ay ve Güneş’ten insanların fayda alanlarını anlattığı yorumlar için bk. Merâgî, *Tefsîru’l-Merâgî*, 27/107.

kamaştırdığını vurgulamıştır.<sup>90</sup> “O, kara ve denizin karanlıklarında kendileri ile yol bulasınız diye sizin için yıldızları yaratmıştır. Gerçekten biz, anlayan bir topluluk için kanıtları birer birer açıkladık”<sup>91</sup> âyetinin tefsirinde Merâgî, Yüce Allah’ın, yıldızlar, güneş ve ay gibi cisimleri boyun eğdirmekteki lütfunu anlatarak insanlara bazı nimetlerini hatırlattığını vurgulamaktadır. Bu gök cisimlerinin günlerin ve yılın zamanlarını hesaplamak ve yönleri tayin etmek için fayda sağladığını, gündüz Güneş, gece ise Ay ışığı sayesinde insanların yaşamlarını kolaylaştırdığını ifade etmiştir. Merâgî, âyetlerin bildirdiği fakat muhataplarınca bilinmeyen kevnî konuların çağımızda gözlemevlerinin ortaya çıkışı, uzaklıkları yakınlaştıran ve ışığı analiz eden teleskopların geliştirilmesi ile gezegenlerin hızı, uzaklıkları, alanları, yoğunlukları ve oluşturdukları maddeler hakkında çok şey öğrenildiğine işaret etmektedir. Ona göre astronomi uzmanlarının modern teleskoplar sayesinde yıldızların sayılarının milyonlarca olduğunu doğruladığı teorileri bunlardan sadece biridir.<sup>92</sup>

Merâgî Ay’ın yaratılışından bahseden “Gökte yıldız kümeleri oluşturan, yine orada bir ışık kaynağı ve aydınlatan bir ay yaratan (Allah) mübarektir, cömerttir.”<sup>93</sup> âyetinde geçen burçlar hakkında bilimsel bilgilere yer vermektedir. Allah’ın muazzam yaratılış ve estetiğin nişanesi olarak yarattığı burçların sayısını kozmik bilgiler ışığında on iki olarak belirlemektedir.<sup>94</sup> Bu yorumu destekleyen müfessirlerden olan Elmalılı da burçların bir arada bulunan yıldız takımlarından her birine verilen isimler olduğunu ifade etmektedir. Müfessir, Batlamyus teorisinin ulaştığı burç sayılarının yüzün üstünde olduğu söylene de modern astronomik bulguların on iki ile sınırlandırmış olduğunu ve müfessirlerin bu rakamda gezegenlerin yörüngelerinden bahsettiklerini söylemektedir.<sup>95</sup>

Merâgî, burçların sayısına dair verdiği bilgilerin yanı sıra ayın yörüngesindeki hareketi hakkında da açıklamalarda bulunmaktadır. Ayın Dünya etrafındaki dönüşüyle ilgili olarak astronomik verilere başvuran müfessir, Ay’ın ve Güneş’in yörüngelerinin birbirine nispeten eğimli olduğundan dolayı bağımsız hareketleri esnasında çarpışmadıklarından ve bunun kâinattaki dengenin bir parçası olduğundan bahsetmektedir. Antik dönem astronomlarının Ay’ın menzillerine dair bilgilerde otuz sekiz menzilden bahsettiğini fakat Kur’ân’ın “onun için evreler tayin edendir ki yılların sayısı ve hesabı bilesiniz”<sup>96</sup> buyurularak bu menzillerin on iki olduğuna işaret ettiğini ifade etmektedir. Bu nedenle, geceleyin ufukta olan Ay’ın menzilleri, geceden geceye ve aydan

<sup>90</sup> Merâgî, *Tefsîru’l-Merâgî*, 23/43.

<sup>91</sup> el-En’âm 6/97.

<sup>92</sup> Merâgî, *Tefsîru’l-Merâgî*, 7/200.

<sup>93</sup> el-Furkân 25/61

<sup>94</sup> Merâgî, *Tefsîru’l-Merâgî*, 13/33.

<sup>95</sup> Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 6/84-85.

<sup>96</sup> Yûnus 10/5.

aya değişiklik göstermektedir. Bu menzillerin konumlarına<sup>97</sup> göre Ay'ın yerini bilmek, zamanı hesaplama aracı olarak kullanılmaktadır.<sup>98</sup>

Kur'ân'da Güneş ve Ay'ın hareketleriyle ilişkili olarak gece ve gündüzün oluşumunda insanlar için birtakım ibret ve fayda yaratıldığı ifade edilmektedir.<sup>99</sup> Yeryüzünde gece ile gündüzün dönüşümlü olarak gelip gitmesi, Yüce Allah'ın gücüne dair en büyük delillerden biridir ve akıl sahipleri için bir ibret kaynağıdır.<sup>100</sup> Kur'ân'ın bilimsel tefsirinin icâzının delillerini inceleyen Neccar ez-Zağlûl, Fussilet Sûresi 37. âyette gece ve gündüzün oluşumunun ve birbiri üzerine sarılmasının kâinatın işleyişi açısından pek çok faydasından bahsederek bunun dünyanın yuvarlaklığına işaret ettiğini ifade etmektedir.<sup>101</sup> Merâğî de benzer şekilde A'raf Sûresi 54. âyette gecenin gündüzün ardından gelmesini,<sup>102</sup> Yüce Allah'ın karanlık olan geceyi, yeryüzünde güneş ışığı olan gündüzü takip ettirerek aralarında ayırım olmayacak şekilde bir düzen ile yaratması olarak tarif etmektedir. Bu hızlı takip, Dünya'nın yuvarlak olduğu ve kendi eksenini etrafında ve Güneş'in Dünya etrafında dönmesinin bir sonucudur. Bu nedenle her zaman dünyanın aydınlık, diğer yarısının ise karanlık olduğu şeklinde bilim tarafından kanıtlanmıştır.<sup>103</sup>

Merâğî'nin gece ve gündüzün faydalarını açıklarken astronomi biliminin verilerinin önemine başvurduğu bir başka ayette "Göklerin ve yeryüzünün yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara fayda vermek üzere denizde yürüyüp giden gemide.." <sup>104</sup> buyrulmaktadır. Müfessir, gündüz ile gecenin değişiminin ve gündüz ile gecenin uzunluğunun ve kısalığının coğrafi konum ve mevsimlere göre farklılık göstermesinin Allah'ın varlığına bir delil olduğu görüşündedir. Aynı şekilde O'na göre, suyun doğası ve cisimlerin taşınması kanunu, hava, rüzgar, buhar ve elektrik ile çalışan büyük gemilerin, bu çağdaki seyrinde temel olan şeylerin doğası hakkında düşünüldüğünde bunların Allah'ın eşsizliğine bir delil olduğu açıktır. Müfessir, gemide seyahat eden kimsenin zaman ve yön tayin etmesinin gece ve gündüzün değişiminin sağlaması nedeniyle astronominin bulgularının bilinmesi halinde ayette işaret edilen<sup>105</sup>

<sup>97</sup> Benzer yorumlar için bk. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/446-447.

<sup>98</sup> Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, 23/14.

<sup>99</sup> el-Furkân 25/62; el-İsrâ 17/12.

<sup>100</sup> Yâsîn 36/37; Merâğî'nin ayetle ilgili yorumu için bk. Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, 23/9.

<sup>101</sup> Neccâr Zağlul, *Tefsîrû Ayâtü'l-Kevniyyeti fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Mektebetü's-Şâruk, 2007), 3/275; Zağlul en-Neccâr hakkında bilgi için bk. Ercan Şen, *Bilimsel Tefsiri Yeniden Düşünmek (Mahiyet-Tarihçe-Faktörler-Problemler)* (Bursa: Emin Yayınları, 2021), 128-131.

<sup>102</sup> Elmalılı Hamdi Yazır'ın gecenin gündüz üzerine dürülmesi hakkındaki yorumları için bk. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/58.

<sup>103</sup> Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, 8/174.

<sup>104</sup> el-Bakara 2/164.

<sup>105</sup> el-En'âm 6/97.

karada ve denizde yol bulmasının mümkün olduğuna işaret etmektedir.<sup>106</sup> Bu da ayetler ile bilimin uyum içinde olduğuna dair deliller içermektedir.

### Sonuç

İlmî tefsir 20. yüzyılda pek çok müfessir tarafından eğilim gösterilen bir tefsir yaklaşımıdır. Ahmed Mustafa Merâgî de bu asırda yaşamış, eserinde bilimsel tefsir yöntemine başvuran müfessirlerden biridir. Merâgî kâinatın bir duman halinde olmasından sonra ayrılması, Güneş sisteminin oluşumu, Güneş ve Ay'ın hareketleri, gece ve gündüzün oluşumu, Dünya'nın dönüşü ve yuvarlaklığı hakkındaki bilimsel veriler ile Kur'ân'daki âyetlerinin uyum içinde olduğu, bu ilmî verilerin Kur'ân'ı doğruladığı görüşünü savunmaktadır. O, tefsiri boyunca Kur'ân'ın akıllara hitap ettiğini vurgulamaktadır. Muhataplarına gerek Kur'ânî delilleri gerekse kevnî delilleri araştırarak Kur'ân'ın işaret ettiği gerçeklere ulaşmanın yolunu göstermeye çalışmaktadır. Müslümanların ilim ve fen alanlarında kalkınması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle tefsirinde içinde bulunduğu asra ve bu asrın ilim ve fennine müracaat etmiştir. İnceleme, araştırma, gözlem yapma, ibret nazarıyla bakma, tefekkür kelimelerine sık müracaat etmiştir. Kâinatın yaratılışı, düzeni yerlerin ve göklerin yaratılışı, Dünya'nın oluşumu ve yuvarlaklığı, yer çekimi gibi astronomi ilminin alanına giren konularla ilişkilendirilen âyetlerin yorumlarında astronomi ilminin verilerine başvurmuştur.

Çağların getirdiği ilmî ve sosyal değişimler Kur'ân yorumunu etkilemiştir. Merâgî, her asrın kendi tefsirini ortaya çıkardığını ifade ederken kendisinin de asrın sorunlarına ve gelişmelerine ışık tutacağına işaretlerini vermiştir. Müfessirin klasik tefsirlerin Arap dili ve belâgatı, İslâm hukuku gibi İslâm bilimlerine ait terimlerle dolu olması eleştirisi onun tefsirine yön veren bir husustur. Merâgî'nin astronomiyle ilişkili yorumladığı kâinatın yaratılış ve düzenine dair âyetlerin tefsirinde rivayet malzemesine hiç atıf yapmıyor olması, klasik tefsirlere yönelttiği bu eleştirinin, tefsir yöntemini şekillendirdiği kanaatini güçlendirmektedir.

Müellifi tefsir yazmaya sevk eden noktalardan bir diğeri de kanıtlanmamış bilimsel teorilerle âyetlerin tefsir edilmesine karşı duruşudur. Merâgî, Kur'ân tefsirinin yanlış teorilerle tefsir edilmesinden ciddi rahatsızlık duymuştur. Bu eleştirisi göz önüne alınıp kâinatın yaratılışıyla ilgili ayet yorumları incelendiğinde her âyette başvurduğu astronomi ilminin verileri, O'nun doğrulanmış bilimsel bilgiye başvurma ilkesiyle tefsir yapmak gerektiği düşüncesini göstermektedir. O Kur'ân âyetlerinin bilimle uyum içinde olduğunu göstermeye gayret etmiştir. Diğer yandan bilimin söylediği muhtemel teorilere de tefsirinde yer verdiği yorumları da mevcuttur.

Merâgî'nin bilimsel tefsirinde bir diğer önemli husus, Kur'ân'ın bildirdiği gerçekliklere bilgisizliklerinden dolayı ilk muhatapların vakıf olamaması iddiasıdır. O'na

---

<sup>106</sup> Merâgî, *Tefsîru'l-Merâgî*, 2/34.

göre, Hz. Peygamber'in asırlar önce bildirdiği gerçeklikler, modern bilimlerin bugün kanıtladığı buluşlar olup Kur'ân'ın bildirdiği hakikatlerdir.

Nihai olarak Merâğî'nin astronomi ile ilgili yorumladığı âyetleri tahlil eden bu çalışma onun bilimsel tefsirini ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Kur'ân, kâinata ve insana mercek tutan yüce bir kitaptır. Özellikle kevnî âyetlerle ilgili olan Kur'ân âyetleri üzerine bilimsel verilerle düşünmenin bugün için gereklilikleri itibara alındığında Merâğî'nin bilimsel tefsir görüşünün daha iyi anlaşılması için tıp, fizik, kimya, biyoloji gibi modern ilimlerle ilişkili olan yorumları incelenmeye muhtaç bir alan olarak karşımızda durmaktadır. Ayrıca, tefsir eserinin bilimsel tefsir yapan başka eserlerle karşılaştırmasını içeren çalışmalar yapılması onun tefsirini gün yüzüne çıkaracak araştırmalar arasında yerini alacaktır.



### Kaynakça

- Abdurrahman, Ateş. “Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2/1 (2002), 117-141.
- Abdurrahman, Ateş. “Keşfü'l-Esrar: Bilimsel Tefsir Hareketinin XIX. Asırdaki ilk Muharriki”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/1 (2003), 111-134. [https://doi.org/10.1501/Ilhfak\\_0000000127](https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000000127)
- Akbaş, Ahmet. “Bilimsel Tefsire Dair Tartışmaların Güncel Değeri”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/15 (2016), 75-93.
- Akpınar, Sümeyye - Karagöz, Mustafa. “et-Tefsîrû'l-Me'mûn Adlı Eseri Çerçevesinde Me'mûn Hammûş'un Bilimsel Tefsire Yaklaşımı”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2022), 395-430.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. 12 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar, 1990.
- Avcı, Veysel. *Kur'an'da Namaz ve Namaz Anlamına Gelen Kavramlar ve Bu Kavramların Tefsirlerde İnceleniş Biçimi (Beyzâvi ve Merâğî Örneği)*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Aygün, Abdullah. “Şâtıbî'nin Kur'an'ın Ümmîliği ve İlmi Tefsir Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme”. *Usûl İslam Araştırmaları* 7/7 (2007), 157-169.
- Aygün, Abdullah. “Şâtıbî'nin Kur'an'ın Ümmîliği ve İlmi Tefsir Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme”. *Usûl İslam Araştırmaları* 7/7 (2007), 157-169.
- Bayram, Enver. “Râzî'nin Tefsîr-i Kebîr'de Güneş Sistemi İle İlgili Ayetleri Yorumlaması”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2011), 211-234.
- Baysal, Siddık. “Mahiyeti, İmkân ve Sınırlılıkları Açısından Bilimsel Tefsir”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2019), 226-266. <https://doi.org/10.31121/tader.620721>
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi*. 2 Cilt. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2014.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2014.
- Çalışkan Başer, Hatice Merve. “Tabiat Âyetleri”. *Kur'an'ın Ana Konuları*. ed. Fatma Asiye Şenat - Sümeyye Sevinç. İstanbul: Lisans, 2023.
- Çantay, Hasan Basri. *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm Tefsirli Kur'an Meâli*. 3 Cilt. İstanbul: Risale Yayınevi, 2014.
- Demir, Şehmus. “Kur'an'ın Bilimsel Veriler Işığında Yorumlanmasına Eleştirel Bir Yaklaşım”. ed. Bilal Gökkır vd. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2010.
- Demirci, Mehmet. “Zağlul en-Neccar'ın 'Tefsiru'l-Ayati'l-Kevniyye'si Örneğinde Ankebut Suresi 41. Ayetin İlmî Tefsir Geleneği Bağlamında Tahlili”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2015), 123-146.
- Demirci, Muhsin. *Kur'an'ın Ana Konuları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 7. Basım, 2023.

- Doğru, Mehmet Seri. “Bir Müfessir Olarak Ahmed Mustafa el-Merâğî ve “Tefsîru’l-Merâğî” İsimli Eseri”. *Turkish Studies* 16/4 (2021). <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.52388>
- Doğru, Mehmet Seri. *İçtimâî Tefsir ve Tefsîru’l-Merâğî*. ed. Recep Bilgin. Ankara: İksad Uluslararası Yayınevi, 2022.
- Ekinci, Kutbettin. “Bilimsel Tefsirin Tefsir Olma Sorunu”. *Bilimname* 37 (2019), 169-190. <https://doi.org/10.28949/bilimname.454785>
- Güllüce, Veysel. “İbn-i Rüşd’ün Eserlerindeki Bilimsel Tefsir Örnekleri”. *Diyanet İlmî Dergi* 48/3 (2002).
- Güllüce, Veysel. “Kur’ân’a Bilimsel Yaklaşımın Değerlendirilmesi”. *Tarihten Günümüze Kur’ân’a Yaklaşımlar*. 377-399. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur’an ve Tefsir Akademisi, 2010.
- Hûlî, Emin. “Tefsir ve Tefsir’de Edebî Tefsir Metodu”. çev. Mevlüt Güngör. *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 2/6 (1988), 32-41.
- Karlı, İbrahim Hilmi. “Kur’an’ın Bilimsel Tefsiri Üzerine Bazı Mülâhazalar”. *Diyanet İlmî Dergi* 46/3 (2010), 79-94.
- Kaya Demirtaş, Zeynep. *Kadınlarla İlgili Hükümlere Yaklaşımı Açısından Merâğî Tefsiri*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2022.
- Kırca, Celal. “İslam’a Göre Bilgi Vasıtaları ve Tefsire Olan Etkisi”. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/4 (01 Ocak 1987), 107-123.
- Kırca, Celal. *Kur’an ve Fen Bilimleri*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1997.
- Kırca, Celal. *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur’an’a Yönelişler*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2021.
- Kırca, Celal. *Kur’ân-ı Kerim ve Modern İlimler*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1981.
- Kırca, Celal. “Kur’ân’ı Kerim’in Tefsiri ve İlimlerle Olan Münasebeti”. *İslam Medeniyeti Dergisi* 5/2 (1981), 17-26.
- Koçyiğit, Hikmet. “Müfessirleri Tefsir Yazmaya Sevk Eden Amiller”. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi* 1/10 (2012), 107-129.
- Kutup, Seyyid. *Fî Zilâli’l-Kur’ân*. 6 Cilt. Kahire-Beyrut: Daru’l-Şarûk, 32. Basım, 2003.
- M. Sait Şimşek. *Günümüz Tefsir Problemleri*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2008.
- Merâğî, Ahmed Mustafa. *Tefsîru’l-Merâğî*. 30 Cilt. Mısır: Mektebetü Mustafa Bâbî el-Halebî, 1946.
- Mertoğlu, M. Suat. “Kur’an’ı Modern Bilimlerin Işığında Okumak: Tantâvî Cevherî örneği”. *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 16/30 (2011), 91-113.
- Okumuş, Mesut. “Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın İlmî Tefsir Anlayışı”. *Diyanet İlmî Dergi* 51/3 (2015), 79-103.
- Özdeş, Talip. “Kur’an-Bilim İlişkisinin Problematik Boyutu Üzerine Genel Bir Değerlendirme”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2010), 7-27.

- Özel, Recep Orhan. “Elmalılı Hamdi Yazır’ın Bilimsel Tefsir Anlayışı”. *Osmanlı Toplumunda Kur’an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları-II*. ed. Bilal Gökkır vd. 549-571.
- Şen, Ercan. *Bilimsel Tefsiri Yeniden Düşünmek (Mahiyet-Tarihçe-Faktörler-Problemler)*. Bursa: Emin Yayınları, 2021.
- Takdemir, Abdusselam. *Ahmed Mustafa el-Merâğî’nin ‘Ulûmu’l-Belâğa Adlı Eserinin Belâğat Açısından Değerlendirilmesi*. Şırnak: Şırnak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Tekin, Halil İbrahim - Atmaca, Gökhan. “Bilimsel Tefsîrin Serencâmı: Zağlûl en-Neccâr Örneği”. *Bitlis İslamiyat Dergisi* 3/1 (2021), 57-81.
- Temizkan, Abdullah. “Bilimsel Tefsire Farklı Bir Yaklaşım: Zağlûl Neccâr Örneği”. *Şarkiyat* 10/1 (30 Nisan 2018), 39-67. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.370603>
- Wasu Zubair Wasu. *Merâğî Tefsirinde Had Cezasıyla İlgili Âyetlerin Karşılaştırmalı Analizi*. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Yaşaroğlu, M. Kamil. “Merâğî, Ahmed Mustafa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/163-164. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Yavuz, Ömer Faruk. “Gazâlî ve İlmi Tefsir”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/31 (2011), 39-59. <https://doi.org/10.17120/omuifd.38339>
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur’an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Azim Dağıtım, ts.
- Yıldırım, Celal. *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*. 14 Cilt. İstanbul: Anadolu Yayınları, 1991.
- Yılmaz, Kadir - Abacı, Harun. “Mukâtil b. Süleyman’ın İlmî Tefsir Konusundaki Yeri”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (30 Aralık 2020), 1491-1507. <https://doi.org/10.17859/pauifd.766205>
- Zağlûl, Neccâr. *Tefsîrû Ayâtü’l-Kevniyyeti fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü’ş-Şâruk, 2007.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin . *et-Tefsîr ve’l-müfessirûn*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 2000.